

DE MEESTERDENKER UIT BIELEFELD IS NIET MEER: NIKLAS LUHMANN, 1927 - 1998

Twee sociologische summa's (*Soziale Systeme* (1984) en *Die Gesellschaft der Gesellschaft* (1997)), zes opstellenbundels (de reeks *Soziologische Aufklärung*), vier bundels met historisch-sociologische studies (de serie *Gesellschaftsstruktur und Semantik*), ongeveer vijftig (50!) monografieën en meer dan driehonderd artikelen: de tot nog toe gepubliceerde nalatenschap van de op 6 november jl. op zeventigjarige leeftijd aan een slepende leverziekte overleden Niklas Luhmann is bepaald niet gering. Niet minder belangrijk, zeker voor de onmiddellijke toekomst van Luhmanns gedachtegoed, is de ampele vaststelling dat dit oeuvre ondertussen ontelbare communicaties heeft uitgelokt. Soms dragen die een (hyper)kritische stempel, even vaak affirmeren ze Luhmanns gelijk, maar in meerderheid gaat het gewoonweg om publicaties die selectief verderbouwen op het aangehaalde werk. In al deze gevallen gaat het hoe dan ook om... sociale systeemvorming. Want sociale systemen, zo hield 'de late Luhmann' niet op te herhalen, bestaan uit niets anders dan communicaties die bij eerdere communicaties aanknopen.

Luhmann kwam inderdaad pas relatief laat tot het voor zijn theorie beslissende inzicht dat, *pace* Talcott Parsons, de basiselementen van sociale systemen geen handelingen maar uitsluitend communicaties zijn. Die worden wel geobserveerd in handelingstermen, reden waarom ze ook aan psychische systemen (aan 'mensen') kunnen worden toegeschreven of geattribueerd. 'Communicatie is de elementaire eenheid van de zelfconstitutie, handeling de elementaire eenheid van de zelfobservatie en zelfbeschrijving van sociale systemen', zo luidt het in *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*, verschenen in 1984. Dat boek bezegelde definitief en onontkoombaar de communicatietheoretische wending in Luhmanns geschriften. Het maakte tevens de uit de biologie afkomstige notie van autopoiesis of zelfproductie (of zelfconstitutie) voor de sociologie vruchtbaar. Wat dit allemaal zoal inhield voor de diagnose van de hedendaagse maatschappij, verduidelijkte Luhmann in talrijke opstellen en deelstudies over de grote maatschappelijke subsystemen (recht, economie, kunst, wetenschap,...). Het tweedelige *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, gepubliceerd in 1997, zette dat alles nog eens netjes op een rijtje. Het werd tevens Luhmanns laatste boekpublicatie.

De sociologie was voor de in 1927 in Lüneburg geboren Luhmann een late roeping. Van opleiding jurist, werkte hij jarenlang als ambtenaar in de overheidsadministratie. Toen hij in het kader van een nascholingsproject in 1960 een jaar naar Harvard kon, ging hij zich verdiepen in het werk van de aldaar docerende Parsons. Na zijn terugkeer in Duitsland werd Luhmann ambtenaar aan de Hogeschool voor Administratieve Wetenschappen in Speyer. De interesse voor theoretisch-sociologische vraagstukken was echter definitief gewekt. Om daar meer tijd aan te kunnen besteden, ging Luhmann vanaf 1965 bij Helmut Schelsky werken. Een jaar later verdedigde hij met steun van Schelsky en Dieter Claessens aan de Universiteit van Münster zijn proefschrift. Weer twee jaar verder, in 1968, werd Luhmann hoogleraar sociologie aan de pas opgerichte Universiteit van Bielefeld. Hij bleef er tot aan zijn emeritaat in het wintersemester van het academiejaar 1992-93.

In interviews heeft Luhmann meermaals te kennen gegeven dat een hoogleraar-schap in de sociologie niet meteen zijn persoonlijke ambitie was. Hij had liever een carrière als wetenschapper *pur sang* uitgebouwd. Toen dat niet mogelijk bleek en hij een post in Bielefeld aangeboden kreeg, had Luhmann omwille van zijn juridische scholing en administratieve loopbaan aanvankelijk nog de keuze uit meerdere mogelijkheden. Dat het alsnog een leerstoel in de sociologie werd, motiveerde hij met de hem kenmerkende ironie ooit als volgt: 'Vanuit de sociologie kan men zich met zowat alle denkbare thema's bezighouden, als men er maar bijzegt: sociologie van het recht, sociologie van de organisatie, sociologie van de kennis, sociologie van de religie, enzovoorts'. Dat Luhmann overigens als socioloog wel degelijk een impressionante wetenschappelijke carrière uitbouwde, bewijzen behalve de grote impact van zijn geschriften ook de vele academische eerbewijzen die hij bij leven en welzijn in ontvangst mocht nemen. Daartoe behoorden onder meer een eredoctoraat van de Rijksuniversiteit Gent (Faculteit Rechten) en een van de Katholieke Universiteit Leuven (Faculteit Sociale Wetenschappen).

Luhmanns grootste verdiensten liggen ontgetwijfeld op het domein van de sociologische theorievorming. Vooral zijn communicatietheoretische invulling van het sociale systeembegrip was en blijft baanbrekend. Zijn brede omschrijving van de notie communicatie liet Luhmann toe om bijvoorbeeld ook betalingen of kunstwerken tot vanzelfsprekende studieobjecten van de sociologie te promoveren. Vandaar ook de deels provocatief, deels ernstig bedoelde uitdrukking 'supertheorie'. Met dit ene woord vatte Luhmann in de inleiding tot *Soziale Systeme* zijn streven samen naar een 'sociologische theorie die *al* het sociale behandelt, en niet enkel fragmenten (zoals bijvoorbeeld stratificatie en mobiliteit, bijzonderheden van de moderne maatschappij, interactiepatronen, etcetera)'. Misschien ligt hier ook de primaire verdienste van Luhmann. Publicatie na publicatie bleef hij er ons aan herinneren dat de sociologie haar naam ('logos van het sociale') slechts echt waarmaakt indien ze heel verschillende sociale systemen en verschijnselen met één coherent begrippenkader weet te beschrijven.

De prijs die men voor deze ambitie betaalt, is bekend: een hoge abstractiegraad, een complexe redeneertrant, een breuk met het gangbare taalgebruik en vooral met ingeburgerde wijzen van denken. Het maakte er Luhmanns werk bepaald niet populairder door, ook niet onder sociologen. Dat sociale systemen, en a fortiori de maatschappij, uitsluitend communicaties omvatten en psychisch-organische systemen ('mensen') zich in de omgeving van de samenleving bevinden; dat niet mensen, maar, zoals Luhmann in een provocatorische bui ooit stelde, 'enkel de communicatie communiceert': deze en andere stellingnames zullen allicht ook in de nabije toekomst afwisselend verbijstering, ongelooft en afweer oproepen.

Vooral het theoretisch a-humanisme van Luhmanns sociale systeemtheorie blijft velen een doorn in het oog. Nochtans gaat het in meer dan een opzicht om een bevrijdende houding. Zo verlost de scherpe scheiding tussen psychische en sociale systemen, 'bewustzijn' en communicatieprocessen, de sociologie van de noodzaak haar analyses in een of ander, altijd betwistbaar mensbeeld te funderen (of positief geformuleerd: de sociologie is geen menswetenschap, wel een sociale wetenschap *sensu stricto*). Tevens getuigt Luhmanns theoretische opstelling van een hoogst ernstig nemen van 's mensen vrijheid. Er 'valt moeilijk in te zien waarom de plaats van de mens in de omgeving van de maatschappij zo'n slechte positie zou wezen', zo schreef Luhmann ooit. 'Aldus worden de mens hogere vrijheden in verhouding tot *zijn* omgeving toegestaan, inzonderheid vrijheden tot redeloze en immorele handelingswijzen'.

Wie zoals Luhmann individu en maatschappij, psychische en sociale systemen radicaal scheidt, denkt natuurlijk letterlijk paradoxaal, tégen (*para*) de gangbare mening (*doxa*) in. Dit theoretisch non-conformisme gaat in diens oeuvre evenwel nooit gepaard met een retoriek van ontmaskering, wel met een vaak fijnzinnige ironie. Dat stijlkenmerk heeft Luhmann niet alleen behoed voor de pose van betweter (niets was de in alle opzichten bescheiden hoogleraar vreemder). Het maakt ook dat zijn geschriften de valkuil van dat superieure cynisme vermijden dat slechts een stap verwijderd is van een teugelloos nihilisme.

Ondertussen heeft zich in Duitsland tijdens de voorbije jaren met kracht een nieuwe generatie systeemtheoretici gemanifesteerd. Onder meer P. Fuchs (cultuursociologie en psychoanalyse), D. Baecker (economische sociologie), F.B. Simon (gezinstheorie en -therapie), H. Willke (politieke sociologie), R. Stichweh (wetenschapssociologie), S.J. Schmidt (literatuur- en mediasociologie) en G. Teubner (rechtssociologie) hebben met hun talrijke publicaties binnen zeer uiteenlopende sociologische subdisciplines de grote vruchtbaarheid van Luhmanns theorieproject al meer dan afdoende gedemonstreerd. Sommigen onder hen betonen zich in dit opzicht relatief orthodox Luhmanniaans, terwijl anderen op grond van eigen inzichten het begrippenapparaat van de leermeester uit Bielefeld amenderen. De Berlijnse krant *die Tageszeitung* had het dus wellicht bij het rechte eind in haar overlijdensbericht van 12 november 1998: 'Der "Theoriekönig ist tot - es lebe die Theorie'. Communicaties overleven inderdaad het stilvallen van het psychisch-

organisch systeem waaraan ze worden toegeschreven, althans voor zolang nieuwe communicaties er blijven op aansluiten. Maar tegelijkertijd blijft de dood van Niklas Luhmann ontegenzeggelijk een nimmer goed te maken verlies voor de sociologie.

Rudi Laermans